

Топузов О.М. Компетентнісний підхід в умовах оновленого навчання географії в загальноосвітній школі / О.М. Топузов, Л.П. Вішнікіна // Географія та екологія: наука і освіта: матеріали IV Всеукраїнської конференції. М. Умань, 26-27 квітня 2012 р. / відп. Ред.. О.В. Тімець – Умань: Видавець «Сочінський», 2012. – С. 189-191.

УДК 911.2:371.315-057.874

О.М. Топузов

Л.П. Вішнікіна

Кафедра географії та краєзнавства Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка, м. Полтава, Україна

Компетентнісний підхід в умовах оновленого навчання географії в загальноосвітній школі

Ключові слова: компетентнісний підхід, ключові, міжпредметні й предметні компетенції, компетентності, сутнісні характеристики компетентності

Географія як шкільна дисципліна покликана формувати в учнів систему поглядів на світ, їхнє мислення, географічну компетентність і екологічну культуру. В процесі вивчення географії важливо перейти від заучування фактів до засвоювання смислу подій і явищ, формування інтегрованих умінь і розвитку інтелектуальних здібностей. Одним із шляхів реалізації цих завдань є впровадження компетентнісного підходу до викладання географії у загальноосвітніх навчальних закладах, який забезпечує не тільки формування географічних знань і вмінь, навичок самостійної пізнавальної діяльності, а й досвіду їхнього застосування.

Отже, на сучасному етапі географічна освіта здійснюється на новій концептуальній основі в рамках компетентнісного підходу. Визначальними категоріями компетентнісного підходу в освіті є поняття компетенції та компетентності.

Останнім часом до розробки компетентнісного підходу до навчання залучалися як науковці (В. Краєвський, А. Хуторський, О. Топузов, В. Яценко та інші, так і вчителі-практики (І. Журавля, В. Кость, П. Скавронський). Проте це питання потребує подальшої розробки, конкретизації та узагальнення.

У методиках навчання окремим предметам поняття «компетенція» та «компетентність» застосовуються давно. На початку ХХІ століття вони вийшли на загально дидактичний рівень і зазнали широкого впровадження у методиці навчання географії. Це пов'язано з необхідністю системного підходу до змісту географічної освіти та конкретизації кінцевого результату процесу навчання. Крім того, посилення уваги до цього поняття зумовлене рекомендаціями Ради Європи стосовно оновлення освіти.

Введення поняття «географічні компетенції» до нормативних і практичних складників географічної освіти дозволяє вирішувати проблему, яка полягає у тому, що незважаючи на гарне засвоєння набору теоретичних знань, учні не в змозі їх застосовувати при вирішенні конкретних життєвих завдань і проблемних ситуацій. Формування географічних компетенцій передбачає не засвоєння школярами не пов'язаних між собою знань і вмінь, а оволодіння ними у комплексі.

Термін «компетенція» (від лат. *competo* – досягаю, відповідаю рівню) відповідає сукупності знань, вмінь, навичок та досвіду їхнього застосування у практичній діяльності. Освітньою компетенцію називають сукупністю взаємозв'язаних смислових орієнтацій, знань, умінь, навичок і досвіду діяльності учня по відношенню до певного кола об'єктів реальної дійсності, необхідних для здійснення особисто і соціально значущої продуктивної діяльності [5].

Географічні компетенції – це певні освітні норми, досягнення яких може свідчити про можливість правильного вирішення будь-якого завдання на основі застосування результатів отримання географічної освіти. Змістовною основою компетенцій є емпіричні та теоретичні знання, які повинен сформувати учень; операційною – вміння, навички, способи діяльності та досвід їхнього застосування, спрямовані на вирішення теоретичних і практичних завдань; до смислових орієнтацій належать емоційно-ціннісні установки.

Вибір ключових компетенцій ґрунтується на концептуальних засадах географічної освіти в Україні та основних видах діяльності школярів, необхідних

для формування географічної картини світу, оволодіння соціальним досвідом, отримання навичок практичної діяльності у сучасному суспільстві.

На засадах сучасних вимог до географічної освіти виділяють такі групи ключових компетенцій:

–навчально-пізнавальні компетенції (вміння вчитися) – сукупність компетенцій учнів у царині самостійно-пізнавальної діяльності, що містить елементи логічної, методологічної та загально навчальної діяльності. До цієї групи компетенцій належать способи визначення мети навчання, планування, аналізу, рефлексії та самооцінки. Учень опановує креативні навички здобування знань безпосередньо з довкілля, застосування прийомів навчально-пізнавальної діяльності у нестандартних ситуаціях;

–здоров'язбережувальні компетенції – спрямовані на опанування способів фізичної, духовної та емоційної саморегуляції та саморозвитку учнів. До цих компетенцій належить наявність досвіду орієнтації та екологічної діяльності у довкіллі, загальна екологічна культура, способи збереження безпеки життєдіяльності у різноманітних природних і соціальних умовах, піклування про особисте здоров'я;

–загальнокультурні компетенції – знання та досвід діяльності на теренах національної та світової культури; розуміння ролі науки й релігії у житті людини, духовні і моральні засади її життя; розуміння культурологічних засад соціальних та суспільних явищ і традицій; досвід опанування географічної картини світу, що поширюється до загально цивілізаційного розуміння;

–комунікативні – пов'язані з оволодінням способами взаємодії з оточуючими людьми, навичками роботи у групі, колективі; здатністю виконувати різноманітні соціальні ролі; вмінням презентувати себе, свою школу, країну у ситуації міжкультурного спілкування; вмінням виступати з усними повідомленнями, задавати питання, дискутувати, вести ділове спілкування в усній або письмовій формі;

– соціально-трудові – виконання ролі громадянина, виборця, споживача, клієнта, виробника, представника, члена сім'ї; обізнаність у питаннях економіки, у сфері професійного самовизначення; вміння аналізувати ситуацію на ринку праці, діяти на користь собі та суспільству; володіння етикою трудових і громадських стосунків;

– інформаційні – навички оперування навчальною інформацією в освітній царині та у докiллi; вміння користуватися сучасними засобами інформації, інформаційними технологіями, геоінформаційними системами; пошук, аналіз і відбір необхідної інформації, її перетворення, збереження й передавання.

На уроках географії, крім ключових, формуються й між предметні компетенції, спрямовані на опанування дітьми універсальних навчальних дій, які можуть застосовуватися при вивченні різних шкільних предметів. Наявність таких компетенцій свідчить про рівень розвитку особистості учнів, їхнє вміння вчитися, тобто здатності до саморозвитку й самовдосконалення завдяки свідомого присвоєння соціального досвіду. Універсальні навчальні дії та пов'язані з ними навички пізнавальної діяльності забезпечують самостійне засвоєння нових знань та вмінь, здатність до оперування інформацією, орієнтацію у світі професій.

Предметні географічні компетенції – це окремі стосовно ключових і міжпредметних компетенції, що можуть бути конкретно описані і мають формуватися на уроках географії. До предметних географічних компетенцій належать: специфічні для географії знання, вміння й навички та досвід їхнього застосування; досвід творчої діяльності; вміння мислити просторово й комплексно; емоційно-ціннісні установки стосовно докiлля та діяльності у ньому (погляди, переконання, ціннісні орієнтації). Системна робота вчителя, спрямована на формування міжпредметних і предметних компетенцій, сприяє всебічному розвитку особистості учня, його вихованню та соціалізації.

На відміну від компетенції компетентність означає володіння учнем географічною компетенцією, яке ґрунтується на особистісному ставленні до неї.

Отже, компетентність – це сукупність знань, умінь, навичок, досвіду творчої діяльності, емоційно-ціннісних установок і здібностей учня, сформованих на основі його досвіду. Інакше кажучи, компетентність – це результат досягнення (або недосягнення) освітньої норми. Поняття компетентності передбачає сукупність інтелектуальних та фізичних якостей особистості, необхідних для самостійного та ефективного виходу з різних життєвих ситуацій, здатність приймати рішення й нести відповідальність за їхню реалізацію у різних галузях людської діяльності.

До сутнісних характеристики компетентності належать [5]:

- ефективне використання здібностей, що дозволяє плідно здійснювати навчальну діяльність згідно встановленим вимогам;
- володіння знаннями, вміннями й досвідом, необхідними для виконання самостійної пізнавальної діяльності;
- розвинена співпраця з іншими учнями у навчальному процесі;
- інтегроване поєднання знань, здібностей та установок, оптимальних для виконання навчальної діяльності в освітньому середовищі;
- здатність робити що-небудь ефективно в широкому форматі контекстів з високим ступенем саморегулювання, саморефлексії, самооцінки; швидкою, гнучкою і адаптивною реакцією на динаміку обставин і середовища.

До складу компетентності включають такі компоненти:

- а) готовність до прояву компетентності (тобто мотиваційний компонент);
- б) володіння знаннями змісту компетентності (тобто когнітивний компонент);
- в) досвід прояву компетентності у різноманітних стандартних і нестандартних ситуаціях (тобто діяльнісний компонент);
- г) ставлення до змісту компетентності і об'єкта її застосування (ціннісно-смысловий компонент);

д) емоційно-вольова регуляція процесу і результату прояву компетентності (емоційно-вольовий компонент).

При формування основних предметних компетентностей шкільної географічної освіти - знань, умінь, досвіду творчої діяльності й досвіду емоційно-ціннісного ставлення до навколишнього середовища необхідно враховувати необхідність формування усіх їхніх складників.

Процес навчання можна розглядати як науковий пізнавальний процес, бо учні проходять шлях від живого спостереження до абстрактного мислення і до практики. Але, на відміну від наукового пізнання, у процесі навчання учні не відкривають нових знань, а лише оволодівають тією їх частиною, яку вже набуло людство. Формування знань вміщує кілька ланок: сприйняття нового матеріалу, його осмислення, запам'ятання та застосування. На різних етапах навчання ці поняття знаходяться на різних стадіях формування як за обсягом, так і за ступенем їхнього засвоєння.

Емпіричні й теоретичні географічні знання засвоюються у різний спосіб, та у мисленевому процесі уявлення й поняття взаємопов'язані і являють собою єдине ціле. Емпіричні знання відіграють роль підґрунтя, на якому будується система теоретичних знань. На рівні емпіричних знань відбувається аналіз і систематизація фактів, їхнє узагальнення, формування уявлень про просторове розміщення географічних об'єктів. До складу емпіричних знань входять: факти, географічна номенклатура та уявлення. Необхідно зазначити, що фактичний матеріал стає цінним тоді, коли він логічно систематизований і підпорядкований провідним поняттям і теоріям, що дозволить цілеспрямовано від теми до теми, від курсу до курсу розкривати тенденції наукового пізнання.

В шкільних умовах формування наукового пізнання географії особливої уваги потребує розкриття географічних зв'язків: просторових, причинно-наслідкових між компонентами природи, між природно-територіальними комплексами, між природою і господарською діяльністю людини.

Географічний понятійний апарат є тією основою, на якій ґрунтується наукове світобачення й мислення дитини. Закладається цей апарат у процесі формування теоретичних знань учнів. Зазначимо, що поняття визначаються як:

- форма логічного мислення, що відображає головну суть і зв'язки географічних об'єктів, процесів чи явищ;
- системне знання предмета вивчення;
- сукупність усіх ознак, що дозволяють відокремити один предмет від іншого.

Формування понять являє собою активну навчальну діяльність, яка направлена на вирішення пізнавальних задач. Учні необхідно навчати прийомам розумової діяльності, тобто формувати логічне мислення і навчати виконувати мисленні задачі. Значну частину процесу формування понять складає створення уявлень, які слугують основою понять. Саме тому при формуванні понять необхідно спиратися на образний, просторовий та кількісний матеріал [4].

Розуміння причинно-наслідкових зв'язків у довкіллі сприяє формуванню географічної культури школярів і сприяє їхньому інтелектуальному розвитку. Варто зазначити, що засвоєння таких зв'язків учнями вимагає від учителя особливої уваги й зусиль. Учні не можуть завчити взаємозалежність причин і наслідків, вони мають їх зрозуміти і усвідомити.

Важливою ланкою теоретичних знань є закономірність, що являє собою об'єктивно існуючий постійний взаємозв'язок між об'єктами, процесами чи явищами, обумовлений їхньою сутністю.

На основі географічних знань формуються вміння й навички учнів. Вміння складається із знання теоретичного матеріалу як змістовної основи дії (правила, закону, теорії); знання способів виконання дії, їх змісту і послідовності; призначення необхідного обладнання (приладів, інструментів) і навичок поводження з ними; досвіду виконання подібних дій тощо. Програма шкільної географії визначає зміст вмінь і навичок, якими мають оволодіти учні. Зокрема,

вивчаючи географію у 6 класі, учні оволодівають вміннями працювати з картою, аналізувати та структурувати отриманий матеріал, робити висновки, започатковуючи формування картознавчої компетенції [2].

Досвід творчої діяльності та емоційно-ціннісне ставлення учнів до довкілля та людської діяльності є компонентом географічної компетентності. Навчити учнів творчій діяльності можливо тільки у процесі практичного вирішення творчих навчальних завдань. При цьому викладення навчального матеріалу вчителем має носити доказовий характер, а початковий процес на уроках географії повинен максимально ґрунтуватися на дослідницькій діяльності учнів.

Творча діяльність – це діяльність, яка не має наперед заданих результатів. У творчій діяльності не можна виділити конкретні етапи чи систему дій, оскільки вона має індивідуальний характер і залежить від творчого мислення учнів, рівня сформованості його інтелектуальних вмінь особистих якостей. Досвід творчої діяльності не засвоюється як сума певних знань чи способів дій. Проте є змога виділити етапи формування досвіду творчої діяльності:

1. Здатність учня при виконанні навчальних завдань використовувати раніше сформовані знання й вміння для з пошуковою метою.
2. Здатність учня виділяти нові риси або зміни у відомих об'єктах чи явищах і зосереджуватися на визначення їхньої сутності (бачити нову проблему у знайомій ситуації).
3. Самостійне комбінування й перетворення учнем раніше відомих способів дій для виконання нових завдань, розв'язання проблем.
4. Вміння створювати принципово новий спосіб розв'язання навчальної проблеми.

Учні дійсно будуть засвоювати досвід творчої діяльності, якщо вчитель системно буде формувати інтелектуальні вміння дітей. Зокрема, аналіз природного явища має супроводжуватися формуванням розуміння учнями самого процесу аналізу як логічної операції. Необхідно привчати дітей до свідомого

застосування прийомів розумової діяльності. Навички аналізу, синтезу, співставлення, порівняння, абстрагування, узагальнення, класифікації мають формуватися на уроках географії упродовж вивчення всього шкільного курсу географії.

Основними методами, які формують досвід творчої діяльності учнів є три метода проблемного навчання: проблемного викладення, частково-пошуковий та дослідницький. Ці методи дозволяють активізувати самостійну пізнавальну діяльність учнів, розвивати творче мислення та формувати усвідомлені знання й вміння [3].

Сутність проблемності, як провідної тенденції наукового пізнання, складається із створення взаємопов'язаної системи проблемних ситуацій в шкільних курсах географії та навчання учнів управляти ними за допомогою вчителів і, як наслідок, самостійно їх розв'язувати.

Таким чином, найефективнішим способом організації активної творчої діяльності школярів є проблемне навчання. Суть його полягає в тому, що під час вивчення нового матеріалу вчитель створює таку ситуацію, коли запропоноване навчальне завдання учні не можуть розв'язати за допомогою наявних у них знань, а мають здобути нові, оволодіти новими прийомами навчальної роботи самостійно. Результат проблемного навчання полягає у тому, що мислення учнів набуває нових якостей, зокрема стає глибшим, жвавішим, гнучкішим. Школярі ставляться критичніше до власних знань і до матеріалу, який вивчається, що й стає підґрунтям їхньої творчості.

Проблемний підхід до навчання полягає у формуванні географічних компетенцій через послідовне представлення учням і розв'язання ними проблемних ситуацій завдяки впровадженню методів проблемного навчання і відбору навчального матеріалу, що може забезпечити такий тип навчання.

Емоційно-ціннісне ставлення до довкілля та людської діяльності у ньому, як компонент географічної компетентності, втілюється у переконаннях, нормах

поведінки, світоглядних поглядах. Тобто воно безпосередньо пов'язане з формуванням загальнокультурної компетенції школярів.

Емоційний аспект навчання безпосередньо пов'язаний з оцінювальною діяльністю. Вчителю, який сам не може бути байдужим до матеріалу, що він викладає, потрібно навчити дітей оцінювати географічні об'єкти, явища і процеси з точки зору того, наскільки вони цікаві та значущі. Оцінювальні судження мають вирішальне значення для формування переконань, поглядів та етичних норм поведінки учнів.

Компетентнісний підхід до навчання географії підкреслює діяльнісну компоненту результатів освіти, їхню практичну значущість, тобто процесу отримання школярами досвіду вирішення практично-орієнтованих завдань. Саме тому практична робота на уроках географії як форма організації навчальної діяльності є необхідним засобом пізнання й певним етапом формування географічної компетентності. З огляду на це, визначення рівня сформованості географічних компетенцій проводиться на основі встановлення рівня навченості учнів, оскільки саме вона характеризує оволодіння учнями емпіричними й теоретичними знаннями, вміннями й навичками та досвід оперування ними.

Рівні навченості:

1) розрізнення – учень розрізняє географічні терміни, назви, об'єкти, процеси та явища;

2) запам'ятовування – учень може відтворювати засвоєну інформацію, визначення понять, завчити ознаки географічних об'єктів, процесів та явищ;

3) розуміння й відтворення – оперуючи термінами, назвами, символічними позначеннями, учень відтворює основні поняття, причинно-наслідкові зв'язки, закономірності й взаємозв'язки між ними (виявлення суті, пояснення, доведення, умовивід, оцінювання);

4) елементарні вміння й навички – учень уміє застосовувати алгоритм під час розв’язування стандартних програмних завдань, володіє елементарними вміннями й навичками;

5) перенесення – учень уміє самостійно будувати ланцюг міркувань і доведень (виконує нестандартні завдання, для розв’язування яких самостійно створює алгоритми), користується джерелами різноманітної інформації;

6) досвід застосування та здобування – учень уміє застосовувати та здобувати знання, вміння й навички, самостійно оцінює та обгрунтовує географічні явища й процеси, виявляє особисту позицію щодо них, уміє аналізувати проблему та знаходити шляхи її розв’язання.

Визначення змісту географічних компетенцій та критеріїв оцінювання компетентності учнів є одним із завдань методики навчання географії, що потребує подальшого вирішення. Перелік предметних компетенцій необхідно деталізувати по віковим ступеням географічної освіти. Перспективна розробка програм, підручників та посібників повинна враховувати комплексність представленої у них географічної освіти з огляду на формування ключових, міжпредметних та предметних компетенцій.

З точки зору вчителів-практиків, критерієм реалізації компетентнісного підходу до навчання географії є їхня щоденна праця над удосконаленням власного професійного досвіду [1].

Список використаної літератури

1. Кость В. Стратегії режисури компетентнісно орієнтованого уроку географії / Валентина Кость // Географія та основи економіки в шк.. – 2009. – № 5. – С. 22 - 25.
2. Скавронський П. Зміст і структура поняття «картознавча компетенція» / Павло Скавронський // Географія та основи економіки в шк.. – 2009. – № 6. – С. 32 - 37.
3. Топузов О. Формування географічної компетентності учнів засобами проблемного навчання / Олег Топузов // Рідна школа. – 2008. – № 9. – С. 43 - 45.
4. Яценко В. Формування й оцінювання ключових компетентностей учня на заняттях географії. [Текст] / В. Яценко // Післядипломна освіта в Україні. – 2007. - № 2. – С. 79 - 82.
5. Краевский В.В. Основы обучения. Дидактика и методика : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / В.В. Краевский, А.В. Хуторской. – М. : Издательский центр «Академия», 2007. – 352 с.

